

RESSENYES

AGUILAR MIQUEL, Julia; NAVARRO NOGUERA, Andrea; PÉREZ LAMBÁS, Fernando (ed.)

Traduir els clàssics: història, reflexions i perspectives d'un ofici mil·lenari

Reus: Rhemata, «Rhemata Monografias», 2022, 157 p.

ISBN 978-84-125078-3-6

Tal com s'indica al pròleg i a la presentació del volum que comentem, professors universitaris i d'ensenyament secundari del País Valencià han endegat el projecte ARIADNA, que es proposa traduir textos grecollatins a la modalitat valenciana de la llengua, i en un estil menys noucentista del que ha estat força generalitzat fins ara. Com es diu a diverses repeses en el llibre, d'aquesta manera es volen fer més accessibles els clàssics al públic valencià, essencialment als estudiants de llengües clàssiques d'universitat i de secundària.

Completant la informació del pròleg, a la pàgina de la Universitat Jaume I¹ llegim que la col·lecció serà dirigida pels professors Jordi Sanchis, Jordi Pérez i Lluís Pomer i «d'acord amb la planificació editorial, publicarà anualment fins a un màxim de dos títols que s'inclouran en el catàleg de Publicacions de la Universitat Jaume I».² És en el marc d'aquest projecte

que cal entendre l'aparició del volum que ressenyem, perquè «si bé els resultats del projecte veuran la llum majoritàriament en forma de noves traduccions, [el volum] es pot considerar el fruit d'una reflexió metodològica prèvia» (*Presentació del volum*, p. V).

Ens trobem, doncs, davant d'una obra que podríem classificar de «traductològica», en el sentit que estudia la teoria, la història i les modalitats de la traducció, en un ampli ventall de contextos i autors. És una obra col·lectiva que aplega deu articles, tots (excepte el primer) a càrrec de professors vinculats, d'alguna manera, amb la Universitat de València.

El llibre s'estructura en dos blocs: el primer examina les traduccions al català d'alguns clàssics de la literatura grega i llatina; el segon se centra en les tècniques i metodologies de traducció de determinats períodes històrics.

1. <<https://www.uji.es/com/noticies/2023/2/1q/conveni-AVL/>> [Consulta: 20/01/2023].

2. En el moment d'escriure aquesta ressenya, encara no ha aparegut cap volum d'aquesta nova col·lecció.

El primer bloc: del llatí i el grec al català

A la primera part, intitolada «La traducció dels clàssics grecollatins en llengua catalana» hi trobem els articles següents: «Tradició i traducció: el cas de la Fundació Bernat Metge» (Raül Garrigasait); «De Carles Riba fins a l'actualitat: breu repàs de les traduccions de Sòfocles en llengua catalana» (Fernando Pérez Lambás); «El cor i la Guerra de Troia: reflexions traductològiques de *Troïanes* d'Eurípides al català» (Andrea Navarro Noguera), i «La traducció de la comèdia grega al català: recorregut històric i necessitats actuals» (Jordi Pérez Asensio).

Com indica el títol, l'article de Garrigasait és un repàs per la història de la Fundació Bernat Metge i una explicació dels criteris ideològics i estètics que la van motivar i mantenir. Tanmateix, atès que la història de la Bernat Metge ja ha estat força estudiada (vegeu la bibliografia de la pàgina 9),³ l'autor se centra en alguns aspectes concrets: el significat i el motiu del naixement, el simbolisme que Carles Riba donava a la col·lecció —en els anys difícils de la Guerra Civil i la postguerra— i l'estat de la Bernat Metge en l'actualitat, quan ja no monopolitza les traduccions de clàssics en català.

L'article de Pérez Lambás fa un repàs de les traduccions de Sòfocles al català, partint de les anteriors a Carles Riba, més aviat anecdòtiques, i detenint-se especialment en les d'aquest autor. També esmenta una versió de caire més divulgatiu (la de l'editorial la Magrana, de Joan Castellanos), una versió elaborada amb un objectiu *ad hoc* (la de Pròsopon, per al festival de teatre grecollatí d'estudiants de secundària i batxillerat)⁴ i una versió no traduïda direc-

tament del grec, que busca sobretot una posada en escena més fàcil que les versions ribianes (la de Joan Casas i Feliu Formosa per a l'editorial Comanegra).

Per a l'estudi d'aquestes obres, Pérez Lambás es fixa especialment en la traducció dels primers versos de l'*Antígona*, que compara entre versions. S'entén la voluntat d'exhaustivitat de l'article, però cal tenir present la diferència d'ambició de les traduccions analitzades, entre les quals hi ha una edició escolar —per bé que digníssima— com la de Pròsopon o una traducció no feta des de l'original.

Un esperit semblant té l'article de Navarro Noguera: en aquest cas, l'estudi se centra en les *Troïanes* d'Eurípides. Es comparen, fins als més mínims detalls, les versions de Carles Riba (Curial, 1977) i d'Adrià Piñol (Bernat Metge, 2017), a partir de passatges del pàrode i de l'inici del primer episodi. Com que es tracta de passatges especialment obscurs, s'analitzen les implicacions de cada traducció (essencialment, per a la composició del cor), que en part s'atribueixen a les edicions utilitzades (Les Belles Lettres en el cas de Riba i Oxford en el cas de Piñol). També hi ha referències a traduccions en altres llengües.

L'article de Pérez Asensio repassa les traduccions al català de comèdia grega o de comèdia romana d'ambientació grega (la *palliata*). L'afany d'exhaustivitat de l'autor (en aquest cas, s'arriba fins i tot a elaborar una llista de les traduccions, a les pàgines 71 i 72) fa que es pugui aplicar a l'article el mateix que hem comentat en el de Pérez Lambás: caldria traçar una línia divisòria entre edicions filològiques i amb voluntat literària, com les de Manel Balasch⁵ o les

3. La bibliografia citada a l'article està força ben seleccionada, però si encara es vol aprofundir més en el significat de la Bernat Metge, es poden consultar les obres citades a <<https://visat.cat/articles/cat/28/fundacio-bernat-metge.html>> o a <<https://phte.upf.edu/dhte/catalan/fundacio-bernat-metge/>> [Consulta: 20/01/2023].
4. En realitat, Pròsopon té dues traduccions de l'*Antígona* de Sòfocles: la de Natividad Venegas García i M. José Valle Fernández (sense data) i la de Raül Segarra López, del 2019. Aquesta darrera conté propostes de treball. Pérez Lambás comenta la de Raül Segarra.
5. Les traduccions de Balasch també han estat criticades, sovint per la condició de capellà de l'autor, que el duu a no entendre o no voler entendre certs jocs de paraules del grec.

d'Eloi Creus, i edicions que responen a una necessitat més efímera o immediata.

El segon bloc: història i tècniques de la traducció

La segona part del llibre, intitulada «La traductologia amb el pas del temps: objectius i eines traductològiques» està formada per quatre articles.

El primer s'intitula «La traducció a la biblioteca d'Eusebi de Cesareia», i va a càrrec de Jordi Sanchis Llopis. Analitza les fonts de la *Història de l'Església* d'Eusebi (escrita en grec) a partir de les citacions que fa l'autor mateix a la seva obra, cosa que li permet de reconstruir aproximadament el contingut de la seva biblioteca. La conclusió de Sanchis és que Eusebi es va valer sobretot d'obres ja traduïdes al grec. Una mostra seria, per exemple, el diàleg assiri *Sobre el destí*, de Bardesanes, que ja existia en versió grega.

Sanchis (en contra de José Torres Guerra 2013, que creu que sí) no té clar si Eusebi sabia llatí i si les fonts llatines que esmenta ja estaven traduïdes al grec o les hi va traduir ell mateix. El cas de Tertul·lià, per exemple, és significatiu: només n'esmenta l'*Apologia*, que sembla citada a partir de la seva traducció grega i no del llatí original. Altres casos són més dubtosos.

En tot cas, són interessants per a la història de la traducció les consideracions que fa Sanchis, al principi de l'article, sobre l'hel·lenització del judaisme i la importància de traduir al grec tot el corpus d'interès per al judaisme i, després, per al cristianisme. També queda clar que el grec va ser un idioma de traducció molt abans que el llatí.

El segon article és «Non era letto da dotti né inteso da idiotti: llengua, recepció i evolució de les traduccions medievals», de Tomàs Martínez Romero. És un article relativament llarg i ben documentat, que

repassa les concepcions sobre la traducció que van dominar a l'edat mitjana.⁶ Com se sap, en les edicions de textos clàssics és freqüent que el text original i la traducció es presentin acarats, un recurs que no sol ser habitual en les traduccions d'altres llengües. El que s'exposa en aquest article pot ser una explicació sobre l'origen d'aquesta característica: originàriament, la traducció d'un text clàssic només era una pauta per ajudar a entendre'l i divulgar-lo entre llecs. El text seriós i destinat a la gent culta era el llatí, que era el document important del qual no es podia prescindir.

El caràcter subordinat de la traducció medieval explica tot un seguit de tècniques que avui en dia ens semblarien aberrants. Per exemple, la condició poc literària de la traducció, la presència de llatinismes en el text traduït, la introducció de glosses i comentaris en el text, la incorporació d'exkursos, etc. Un tipus de glossa en el qual l'autor no s'atura i que en alguns casos tenia molta importància és l'al·legoria, que podia aparèixer quan el text es considerava poc adequat a la moral cristiana. En alguns casos, com en les *Transformacions* de Francesc Alegre, de 1494, es van convertir en un volum sencer d'«al·legories i morals exposicions».

A partir de la concepció de la traducció com a text subordinat, l'edat mitjana mateixa i, sobretot, el Renaixement va anar evolucionant cap a una progressiva independència del text traduït davant del text llatí, és a dir, cap a una progressiva literaturització de la traducció i, doncs, cap a una aproximació a la traducció moderna. Aquesta progressiva autonomia es desplega en paral·lel amb el desenvolupament de les possibilitats literàries de les llengües romàniques.

En l'article de Martínez Romero cal destacar l'esforç que es fa per trobar exemples significatius i de diverses llengües.

6. Malgrat tot, el tema és d'una vastitud immensa i cap article que el tracti no pot pretendre exhaurir-lo. Només l'estudi de les traduccions d'Ovidi a l'edat mitjana ja ha generat una bibliografia extensíssima.

Això permet copsar perfectament que l'evolució que es comenta és paral·lela en totes les llengües europees de cultura, entre les quals ocupa un lloc destacat la catalana.

El tercer article és de Mayron Estefan Cantillo Lucuara i s'intitula «Safo i la traducció diversificada: una classificació primerenca dels procediments traductològics en el model experimental de Michael Field». Cal pensar que gran part del material de l'article procedeix de la tesi doctoral de l'autora (Cantillo 2019) que, a la vegada, ha donat tota una colla d'articles que s'esmenten a la pàgina 135.

Cantillo analitza *Long Ago*, un volum de setanta poemes escrit per Katharine Harris Bradley i la seva neboda Edith Emma Cooper, i publicat l'any 1889 amb el pseudònim de Michael Field. Totes dues dones, molt cultes, estaven vinculades sentimentalment i sentien admiració per l'obra de Safo, que ha estat una de les grans icones de l'homosexualitat femenina —anomenada al segle XIX, precisament, «safisme».

L'obra de les Field, que es pot llegir en línia,⁷ és digna d'anàlisi com a cas d'intertextualitat que se situa entre la traducció i la creació literària. Cantillo l'analitza sobretot des de la perspectiva de la traducció, sense fer-ne una valoració literària profunda, perquè el que li interessa és analitzar com l'obra d'un autor —amb citació de versos exactes, normalment traduïts— es pot incrustar en l'obra d'un altre i esdevenir un text diferent.

D'aquesta manera, Cantillo dissectiona l'obra de les Field i classifica els fragments de Safo que s'hi tradueixen i s'hi incorporen de la manera següent: fragments no traduïts, refragmentació de peces sàfiques (poemes en els quals Field manipula i escurça els poemes sàfics), fragments recurrents (*leitmotifs* que surten en dos o tres poemes), fragments de traducció dispersa (traduccions d'un mateix text grec en versos separats del mateix poema), minifragments convertits en poemes exten-

sos, traduccions de versos grecs com a tornades o refranys i fragments traduïts en simbiosi (aquells que combinen més d'un fragment de Safo en un sol poema).

Un cop llegit l'article, queda el dubte de si algunes reelaboracions, especialment les més extenses a partir de fragments molt breus, s'han de considerar una obra de traducció i no, directament, de creació literària (a partir, per exemple, d'epígrafs als poemes). Tanmateix, globalment, constitueix un estudi meritori, ja que permet veure tot un seguit de possibilitats de la traducció força allunyades del que sol ser habitual.

Valoració global del volum

És cert que en alguns articles (com el de Pérez Asensio) es fan reflexions sobre la varietat de la llengua emprada en les traduccions o se citen traduccions en dialectes no principatins (la versió de l'*Èdip rei* de Vidal Alcover, en l'article de Pérez Lambás, o la de *S'assemblea de ses dones* de Villangómez, en l'article de Pérez Asensio), però en general hi ha poca reflexió sobre la importància del dialecte en la traducció. L'obra es clou, certament, amb un article de Lluís Pomer intítulat «La necessitat de traduccions de clàssics grecollatins al dialecte valencià», però l'article resulta una mica frustrant: bàsicament fa una llista de les característiques del valencià, prou conegudes per qualsevol lingüista, i no analitza com aquestes característiques s'haurien d'aplicar —o, en algun cas, s'han aplicat— a les traduccions dels clàssics.

Igualment, no veiem que, en línies generals, l'obra respongui a l'objectiu pel qual ens diuen que ha estat creada (com a pòrtic i reflexió per a una nova col·lecció), perquè no sempre s'hi veu el caràcter programàtic que haurien de tenir les directrius d'una nova sèrie (entre altres, saber per exemple si serà bilingüe o no). Més aviat té l'estructura d'un aplec d'articles sobre diversos aspectes de la traducció dels clàs-

7. <<https://michaelfield.dickinson.edu/longago>> [Consulta: 20/01/2023].

sics, amb un caràcter marcadament miscel·lani. La qualitat d'algunes aportacions, malgrat tot, la fa útil per al filòleg clàssic i, en general, per a tot estudiós de la teoria i la història de la traducció.

Referències bibliogràfiques

CANTILLO LUCUARA, Mayron Estefan (2019). *Michael Field's sapphism*. València: Universitat de València.

TORRES GUERRA, José (2013). «The bilingual emperor: Eusebius of Caesarea's

Vita Constantini». *Talanta*, XLV, p. 13-24.

Martí Duran

IES Joanot Martorell (Esplugues de Llobregat)

<https://doi.org/10.5565/rev/quaderns.155>

© de l'autor